

Eski Yunanistan'da Siyasî Müessese Ve Doktrinler

Yazan :

Gaetano MOSCA

Roma Üniversitesinde profesör; Lincei
Akademisi Üyesi

Çeviren :

Mukbil ÖZYÖRÜK

Ankara Hukuk Fakültesi İdare
Hukuku Asistanı

Yunan medeniyetinin en parlak devri M. E. 6 ncı ve 4 üncü yüzyıllar arasındaki devirdir. Yunan dehası (= Le Génie Grec) nin irticalî tezahürü bu devirde vuku buldu. Yunan kültürünün görünüşe göre âni olan bu olgunluğu karşısında, çağdaş birçok mütefekkirler «Yunan mucizesi»nden bahsettiler. Klâsik Yunanistan'ın, dünya medeniyetindeki büyük iştirak payını itiraf etmekle beraber, bu mucizeyi açıklamak için, çoktandır belli bir olaya dokunmak lâzımdır zannındayım: tarihî grek devrinin kültürü, her ikisi de yabancı istilâları önünde yarım kalmış iki medeniyet devrinden sonra gelmektedir. Son kırk yılın araştırma ve keşifleri, tarihten evvelki devirde, Ege denizi adalarında, merkezi Girit olan ve Milâttan takriben otuz yüzyıl evveline inen bir medeniyetin inkişaf halinde bulunmuş olduğunu isbat etmiştir. Mezopotamya ve Mısır ile sıkı bağları bulunan bu medeniyet, bilhassa Mycène ve Argo'da olmak üzere Peloponez'de yayıldı.

M, E. 18 inci yüzyıla doğru İyon'lar ve Aka'lar denilen kavimler, şimâl istikametinden büyük bir istilâya giriştiler ki bunun neticesinde bir nevi «birinci Grek ortaçağı» meydana geldi. Daha sonra, M. E. 12 inci yüzyılda Aka'lara ve İyon'lara yakın bir ırktan olan ve o zamana kadar yurtlarında kalmış bulunan Tor'lar, İyon'ları ve Aka'ları kısmen Anadolu'ya hicrete mecbur ederek, Peloponez ve Girit'e kadar yayıldılar. Anadolu'ya hicret etmiş olanlar da orada, bir Grek kültür merkezi tesis ettiler. Tor istilâsından sonra ikinci bir ortaçağ oldu ki bunun sonunda tarih devri başladı ve klâsik kültür doğdu.

Fakat bütün bu derin sarsıntılar, o iki refah devresi boyun-

ca, medeniyetin maddî sahada yaptığı fetihleri tamamen silip süpüremedi. İstilâ, en güzel binaların ve san'at eserlerinin mahvını mucip oldu, fakat davar ve sığırlar, ilk sahiplerinin elinden alınmâklâ ancak mâlik değıştirdi, kurtuldu, ve toprak da iyi kö-tü, buğday, arpa, üzüm ve zeytin yetiştirmeğe devam etti. İstilâcılara gelince: mağlûp halk arasında yavaş yavaş eridiler ve onlarla birlikte, kurulmuş sitelere bağlanarak yerleştiler. Yaşamakta devam eden fikrî ve manevî miras, maddî mirasdan daha az mühim olmadı. Zira, galiple mağlûp arasındaki kan karışmalarının neticesinde Elen ırkı, medeniyete olan istidat ve kabiliyetini, hattâ barbar devirleri esnasında bile muhafaza etti. Bir kavmin muayyen bir kültür seviyesine erişebilmesi için bu kabiliyetler şüphesiz elzemdir, fakat aynı zamanda bunlar da o kültürün neticeleridir.

Tarih devrinin şafağında, yâni Homère'in yaşadığı devre tesadüf eden M. E. 9 uncu yüzyılın sonunda, Yunanistan'ın siyasi müesseseleri bir orijinallik göstermiyorlar; patriyarkal bir monarşi manzarası arz ediyorlar. Her site'de bir Kral, bir İhtiyarlar Meclisi var. Zor vaziyetlerde bütün vatandaşlar toplantıya çağırılıyorlar. Bundan başka bir de, bir nevi «hür insanlar sınıfı» var ki site'nin misafiri sayılıyor ve siyasi haklardan istifade etmiyorlar. Esirler de mevcut. Kral, harpte orduya kumanda ediyor; sulhda adalet dağıtıyor, ve ihtiyarların huzurunda Site adına tanrılara kurbanlar kesiyor, hediyeler veriyor.

Bu siyasi organizasyon şekli, Doğu imparatorluklarındakinden tamamen ayrı istikamette gelişmiştir. Vâdiler birbirlerinden dağlar ve sair tabii engellerle ayrıldığı için Yunanistan'ın topoğrafyası ve biraz müphem bir terimle de «ırkın dehası» denen şey mani olmuş ve Yunan sitesi asla bir imparatorluk halini almamıştır. Her site, tecrit edilmiş bir vaziyette olduğu için patriyarkal monarşi de daima zayıf kalmıştır. 8 inci yüzyıldan itibaren İhtiyarlar Meclisi'ni teşkil eden aristokratik aileler, Kral hanedanının üstünlüğünü kabul etmek istemediler ve monarşi de kâh ilga edildi, kâh sadece, kralın an'anevi olarak eskidenberi icra etmekte olduğu dinî vazifelerden ibaret olarak kaldı. Monarşi müessesesinin diğer izleri, muhafazakâr bir site olan İsparta'da veya Epir gibi Yunan ve barbar âlemlerinin uç noktalarındaki memlekette görülmekte devam ettiler.

M. E. 7 inci yüzyıl, Yunan sitelerinde derin altüst olmaların

vukua geldiği bir devir oldu. Doğu Akdeniz ticaretinde Grek'ler Fenike'lilerin yerini tuttular. Yunan muhacereti, doğuda Karadenizin cenup sahillere, batıda, Sicilya, Cenubî İtalya sahillere ve daha da ötelere kadar uzandı. Nüfusun artması ve ticaretin gelişmesi, ziraatin de kuvvetlenmesini mucip oldu. Böylece, yeni servet şekilleri zuhur ettiği zamanlarda görüldüğü gibi, servetlerin bölüşümünde de büyük yer değiştirmeler vuku buldu. Eski vatar daşlar sınıfına dahil birçok aileler fakirleştiler, sitede yerleşmiş yabancıların soyundan olanlar da bunun aksine zenginleştiler. Fakat bu iki kategori içinden, arazi fiyatlarının ve çiftlik kiralalarının yükselmesi ve fâhiş faizlerle büyük bir sefalete düşmüş olan vatandaşların sınıfı en kalabalığıydı. Siyasî hakların dışında bırakılanların da, ister fakir, ister zengin olsunlar, kanunların yapılmasına ve bunları tatbik edecek olan vatandaşların seçimine kadar iştirak edebilmek için kendilerine vatandaşlık verilmesini istemeleri de gayet tabiiydi.

Bu olaylar, M. E. 7 nci ve 6 ncı yüzyılların sonunda Yunan sitelerinin ekserisinde kâh muhafazakâr aristokrasi partisinin, kâh demokrasi partisinin iktidarı ele geçirmesiyle neticelenen şiddetli iç kavgalara sebebiyet verdi. Ekseriya, eski aristokrasi mensuplarından biri, demokrasi partisinin başına geçiyor, ahalinin yardımıyla düşman aileleri memleketten kovuyor, mallarını müsadere ve kendi taraftarları arasında tevzi ediyordu. Yunanlıların «tirani» ismini verdikleri işte bu nevi diktatörlüktür. Yunan tiranlarının hattı hareketleri daima nefretle anılacak derecede olmamakla beraber, «tirani» kelimesi zamanla, keyfi ve gaddar hükümeti ifade etmek için kullanılmağa başlandı. İyi tiranlıklara misal vermek için Pisistrate'ı ve Pittacus'ü hatırlatmak kâfidir. Nihayet, M. E. 6 ncı yüzyılın sonuna doğru, eski Yunanistan'ın en kuvvetli devleti olan İsparta'nın da yardımıyla tiranlık her tarafta kaldırıldı.

Yunan Sitesi'nin klâsik anayasası, eski ve yeni vatandaşlar arasında varılan bir anlaşmadan doğdu. Solon'un Atinalılara verdiği ve bizim de bildiğimiz anayasa, bu anlaşmalardan birinin neticesidir.

Artık bundan sonra, hemen her tarafta seçim yoluyla teşekkül etmekte bulunan İhtiyarlar Meclisi, hükümetin belli başlı bir uzvu olmaktan çıktı ve bunun yerine «bütün vatandaşların meclisi» kaim oldu. Bu meclis kanunları tasvip ediyor, hemen hemen

bütün mevki ve makamlara tâyinlerde bulunuyor, harp ilânı ve diğer Yunan siteleriyle ve hattâ barbar krallıklarıyla muahedeler yapmak gibi yetkileri de elinde bulunduruyordu.

Memlekette eskidenberi yaşamakta olan bütün aileler vatandaşlık haklarına mâlik oldular ve muhtelif vatandaş sınıfları arasındaki farklar bakî kalmakta devam ettiyse de, bu farkların esası doğum değil, fakat servet oldu. Bu menfaat, yeni anayasadan sonra sitede yerleşmiş olanlara ve bunların evlâtlarına teşmil edilmedi. Bilhassa ticaretle uğraşan sitelerde yerleşen yabancılar (= métèques) sür'atle bir sınıf teşkil ettiler. Hattâ Pêriklês'in, Atinalı olmayan bir kadından doğan kendi oğlunu vatandaşlığa kabul ettirmek için hususî bir kanun çıkartmağa mecbur kalmış bulunduğunu da biliyoruz.

Bütün sivil memuriyetler, geçici olarak kabul edildi; bu mevkilere getirilen kimselere umumiyetle bir senelik bir hizmet veriliyor ve hattâ bir mevkie birkaç kişi birden tâyin ediliyordu. Birtek ordunun başında bazan on tane ordu kumandanı bile görüldü. Tatbikatta, bunlar sıra ile kumanda ediyorlar veyahut da kumandayı, içlerinde en şöretli olana terkediyorlardı. Âmme memuriyetlerindeki bütün vatandaşlar, eğer memuriyetleri başındayken hesap vermeğe davet edilemiyor idiyse, vazifelerinin sona ermesinden hemen sonra, vazife başındaki fiil ve hareketlerine dair cevaplar vermek üzere Halk Meclisi huzuruna çağırılabilirlerdi.

Kanunlarının değişmez ve kutsal bir vasfı haiz olmadığı, fakat kendilerine tatbik edilecek vatandaşların iradelerinden meydana geldiği ve yüksek memurlarının bizzat vatandaşlar tarafından seçildiği Yunan sitelerinde, istifade edilmekte olunan hürriyet hiç şüphesiz Yunan kavminin fikrî ve ahlâkî yükselişinde büyük bir rol oynamıştır. Meclisteki tartışmalar fikir ve zekâları inceltiyor, vatana edilecek hizmetler hususunda vatandaşların rekabetini tahrik ediyordu. Ölçülü ve kararlı bir hitabet, kendilerine parlak bir siyasî meslek temin etmek isteyenler için elzem bir hal alıyordu.

Fakat faydaların yanı başında mahzurlar da yok değildi; bunların en mühimlerinden biri, vatandaşlar için, mecliste sık sık isbatı vücut etmek zarureti oldu. Bu mahzur, site'nin veya site arazisinin dışında oturanlara vatandaşlık hakkının verilmesine veya bunların mâlik buldukları vatandaşlık haklarını muhafaza

etmelerine engel oluyordu. Dillerinin zenginliğine rağmen Yunanlıların, Devlet ve Site'yi ifade için yalnız birtek kelime (polis = şehir = medine)ye mâlik olmaları da bunun doğruluğunu gösterir. Şurasını da hatırlatmakta ki, Roma kolonilerinden farklı olarak Yunan kolonileri, siyasî bakımdan müstakil oluveriyorlar ve Ana - vatan ile yalnız dinî ve manevî bir ilişkileri kahyordu. Bunun birtek istisnası, Peloponez harbi esnasında vuku bulmuş ve kendilerine Eğriboz (= Eubée) adasında ve takımadaların diğer bazılarında toprak verilmiş bulunan Atina kolonilerinden Clérouque'ların vatandaşlık hakları tanınmakta devam edilmiştir. Fakat Eğriboz adası Atina'ya çok yakındı; daha uzak adalarda kendilerine toprak verilmiş olanlar da doğum memleketleketlerinde kaldılar ve hemen daima bu toprakları onların eski sahiplerine kiralamakla iktifa ettiler.

Hegemonya müessesesi, yâni büyük bir sitenin kuvvet sayesinde bir miktar küçük siteyi kendi boyunduruğu altına alarak konfederasyonlar kurulması suretiyle, Yunan site'sinin zayıf olan istiaab kabiliyeti kuvvetlendirilmek istendi. Fakat umumiyetle, büyük site'nin bir hezimet, konfederasyonun dağılmasına kâfi geliyordu; çünkü diğer siteler, tekrar kendi istiklallerine kavuşmak için bundan istifade ediyorlardı. Böyle vaziyetler, Atina'da Peloponez ve İsparta'da da Löktres harplerinin acı neticelerinde görülmüştür. Ancak M. E. 3 üncü yüzyılda, muhtelif sitelerin müsavat esası dairesinde birleştikleri Aka ve Etoli birlikleri teessüs etti. Fakat bu öyle bir zamanda vuku buldu ki artık Yunanistan insan, servet ve enerji itibariyle fakir düşmüş ve gene bizzat kendi içinden çıkardığı unsurlar sayesinde etrafında o kadar mühim devletler kurulmuştur ki, Yunanistan'ın yeryüzündeki siyasî vazifesine bitmiş nazariyle bakılabildi.

Şurasını da hatırlatmak lâzımdır ki, Yunan Site - Devlet'inde, modern devletlerde gördüğümüz iki büyük istikrar unsuru eksikti: bürokrasi ve daimî ordu. Yunan sitelerindeki âmme vazifeleri, vatandaşlar tarafından sırayla ifa edilir, hattâ bu mevkilere kur'a ile gelinirdi. Âmme nizamı ve Anayasanın müdafası sadece, silâh taşıyan vatandaşların hüsnüniyetine tâbiydi. Vatandaşların yüksek bir adalet hissi taşımaları ve âmme menfaatine derin bir bağlılıkları icabettiğine ve ancak bu suretle normal olarak işleyebilmesi mümkün olmasına göre, demek ki, çok nâzik bir uzviyetti. Bu duyguların ise vatandaşlarda yaşayabilmeleri ve önemlerini

muhafaza etmeleri için, Devlet mensupları arasında büyük servet farkları olmamak icabediyordu. Yâni bugün anladığımız mânada, kalabalık bir «orta sınıf» mevcut olmak lâzımdı. Vatandaşların büyük bir kısmının, daha iyi bir hayatı, müthiş bir altüst olma'dan veya bir iç harpten beklememeleri gerekti. Orta sınıf azaldığı ve zayıfladığı ve bilhassa arazi mülkiyetini teşkil eden servet fazla temerküz ettiği zaman, zenginler vaziyetlerini suiistimal ediyorlardı. Eteryä (= héterie) ismi verilen azçok gizli karşılıklı yardım cemiyetleri kuruyorlar ve lütûf ve ihsanlarla fakir halkın reylerini satın alıyorlardı. Bazan da, sayılarının fazlalığı dolayısıyla, fakirler iktidar mevkiini ele geçirmeğe muvaffak olunca, ileri gelen şahsiyetleri sistemli bir şekilde âmme vazifelerinden atıyorlar ve meclislere iştirak ettirdikleri ve o mevkilere getirdikleri kimseler lehine mülk sahiplerine o derece yüksek vergiler tarhetmek suretiyle tazminata hükmediyorlardı ki, bu iş bazan toptan bir müsadereye yaklaşıyordu. Bundan başka, vatandaşların mikdarının az ve esirlerin çok oldukları yerlerde, bunların isyanından korkuluyordu. Netekim İsparta'da, llot'lar sık sık isyan ediyorlardı.

Klâsik devir Yunan müelliflerini ve bilhassa Eflâtun ve Aristo'yu yakından ilgilendiren meselelerin neler olduklarını etraflıca anlayabilmek için Yunan Site - Devlet'inin bu hususiyetlerini daima hatırdâ tutmak lâzımdır.

Eski Yunanistan'da, nazımcıların nesircilerden evvel geldiği mâlûmdur; Yunanistan'ın ilk edebî metnini, ilk şekilleriyle M. E. 9 uncu yüzyılda meydana getirildikleri muhtemel olan Omer şiirleri teşkil ederler.

Bu iki şiirde de, müellif veya müellifler tarafından terennüm edilen olaylar, onları ebedileştiren şairin yaşadığı devirden takriben üç yüzyıl evveline aittirler [1]. Binaenaleyh, kahramanlarının yaşadığı cemiyetin hayat şartlarını tasvir eden şairin, kendî zamanında tekemmül etmiş bulunan bir devri bizim için tekrar canlandırmak istemiş olduğuna inanılabilir. Onun niyetinin bundan ibaret olması muhtemeldir. Fakat unutmamak lâzımdır ki, «tarih muhakemesi» denen şey, yâni yüzyıllar ardında kaybolmuş âdetler ve müesseseler ruhunun tekrar inşası, ancak ken-

[1] Mâlûmdur ki, bazı modern tenkitçilere göre İlyada ve Odise, muhtelif muharrirler tarafından tertip edilmişler ve her iki şiir de kat'î şekillerini almadan evvel birçok değişme ve iktibaslara maruz kalmışlardı.

dini uzak mazinin anıt ve belgerinin incelenmesi işine vermiş, eski ve büyük kültürlerle yuğrulmuş devirlerde rastlanabilen ve bir tenkit fikri olgunluğu isteyen bir ameliyedir.

Her ne olursa olsun, Omer şiirlerinin tasvir ettiği zamanlarda, patriyarkal monarşi ve yüksek sınıflar henüz bütün prestijlerini muhafaza etmektedirler: o kadar ki, şair: «Çoğunluk hükümeti bir deliliktir» diyor. Şâir için, krallar halkın çobanlarıdır; muharebede hemen daima cesur, ihtiyarlar Meclisinde hakîm, ve halk toplantılarında da natukdurlar. Tersit'in menkıbesi bize, o zamanlarda dahi gayri memnunlar ve kudret sahibi kimseleri tenkit edenlerin eksik olmadığını göstermektedir. Fakat şâir o şekilde anlatıyor ki, Tersit'i gülünç düşmüş görüyoruz. Unutmamak lâzımdır ki, Omer'in devrinde şâirler, maişet imkânlarını kralların ve büyüklerin ihsanlarıyla temin etmekteydiler. Askerî üstünlük, ağır ve kıymetli zırhlar giyen ve harp arabaları üzerinde harbeden sınıfın fertleri elindeydi. Bu üstünlük, M. E. 7 nci yüzyılın sonunda Yunan ordularının en gözdesi olan ve orta sınıf halktan toplanıp ağır zırhlar içinde ve yanaşık nizamda harbeden oplit (= hoplite) piyadelerinin teşekkülüne kadar devam etti. Askerî organizasyondaki bu değişiklik, siyasî müesseselerin inkişafına yardım etti.

M. E. 8 inci yüzyılın ortalarına doğru İşler ve Günler (= Les Travaux et les Jours) isimli şiiri yazdığı sanılan Hésiode'un yaşadığı devirde, patriyarkal monarşi prestijinden çok şey kaybetmiş bulunuyordu. Filhakika şâir, kardeşi Persée'ye, hediye için can atan ve adaleti satan krallardan ve büyük şahsiyetlerden uzak durmasını tavsiye ediyor.

M. E. 7 inci yüzyıl Yunan şiiri için parlak bir devir olmuştur. Bu yüzyılda ve bundan sonraki yüzyılın başında parlayan şâirler arasında, siyasî hayata dair kinayelerde bulunanlar az değildir.

M. E. 7 nci yüzyılın ortasından biraz sonra yaşamış olan büyük şâirlerden Archiloque, siyasî mevzularla hemen hiç meşgul olmaz. Mamafih, mısraları arasında, Yunan kökünden gelmiş benzemeyen «tiranni (= tyrannie)» kelimesinin ilk defa olarak zikredildiğini görmekteyiz. Ne Lidya kralı Aiges'in hazinelerini, ne de tiranni'yi istediğini anlatırken farkında olmadan bu kelimeyi kullanıyor.

Mısralarında da kolayca görüldüğü veçhile Alcée, aristokratik hisler taşımaktadır. Archiloque'tan biraz sonra gelmiş olan bu şâir, doğum sitesi olan Midilli'de birçok tiranlarla çarpışmıştır. Midilli'nin son tiranı olan Pittacus ile de mücadele etti ve memleket dışı edildi. Fakat aradan birkaç sene geçtikten sonra, Pittacus, şâirin geri dönebilmesine izin verdi ve mallarını kendisine iade etti. Megar'lı Théognide de aristokrasi partisini şiddetle müdafaa etti. Bu da birinci sınıf bir şâirdi. M. E. 6 ncı yüzyılda, eski aristokrat ailelerle yeni zengin sınıflar arasındaki mücadelenin, birçok Yunan sitelerinde henüz çok şiddetli olduğu bir devirde yaşadı. Bu şâire göre kendi partisinin mensupları daima iyi, diğer partilerinkiler de daima fena insanlardır. Asıl fakat fakir düşmüş bir ailenin kızının bazan, sonradan zengin olmuş kötü bir kimseyle ve serveti mahvolmuş bir asil adamın da zengin bir pleb'in kızıyla evlenmesine, bu nevi kan karışmalarını uğursuz telâkki ettiğinden dolayı şiddetle esef etmektedir. Kendisini memleketinden hicrete mecbur eden düşmanlarına karşı sönmez bir intikam arzusu beslediğini açıkça anlatmaktadır.

Bu devrin diğer bir şâiri Phocilide de, bil'âkis demokrasiye mütemayil sayılabilir; çünkü mısralarında, asil bir aileden gelmekten iyi bir hatip ve kuvvetli bir münevver olmanın şayanı tercih bulunduğunu ifade eder.

Aynı edebî muhite mensup olan Tirthée ve Callinus, vatan-severliği göklere çıkarmakta, siteleri için çarpışan ve ölenleri terennüm etmekte, fakat iç harplerde taraf tutmaktan çekinmektedirler.

Yunanistan'da, M. E. 6 ncı yüzyılda yaşayan «Yunanistan'ın yedi hakîminin vecizeleri (= Maximes des sept sages de la Grèce)» nde, siyasî kinayelere tesadüf edilir. Zaten bilindiği gibi eski müellifler, kimlerin bu yedi hakîm arasında sayılması gerektiği yolunda anlaşamamışlardır. Bu hakîmlerden biri, «kanun, kendisini ihlâl etmek isteyenlerden daha kuvvetli olduğu zaman siyasî hürriyet mevcuttur» demekle, siyasî hürriyetin nisbeten tam bir tarifini yapmıştır. Fakat başka bir hakîm de, kanunları, «sineklerin takılıp kaldıkları, fakat kırlangıçların kolayca koparıp attıkları örümcek ağları» na benzetmiştir. Pittacus olması lâzımgelen bir üçüncüsü de, tirani'nin güzel bir memleket olduğunu, fa-

kat tır kere içine girdikten sonra çıkacak yolu bulmanın kolay olmadığını bizzat kendi tecrübesine dayanarak söylemektedir.

Efes'de doğan Héraclite, M. E. 6 ncı yüzyılda yaşadı. Bu filozoftan bize, ancak bir kaç parça kalabilmiştir. Bunların kısmen karanlık ve muğlak oluşu, birçok modern müelliflerin dikkatini çekmiştir. Vatanında aristokrasi partisine mensup olmasından dolayı, siyaset hususunda da Héraclite'in aristokrasiye mütemayil olduğu sanılır. Parçalarından birinde, çoğunluğun, ne en mükemmel kimselere itaat ve ne de herhangi bir üstünlüğe tahammül etmesini bildiğini söyler.

M. E. 479 senesine doğru, Küçükasya'nın Yunan sitelerinden biri olan Bodrum'da doğan Hérodote, sonradan, tefviz yoluyla Atina vatandaşı oldu. Yazılarında muhtelif kısımlar siyasete temas ederler. Bunlar arasında, monarşinin, aristokrasinin ve demokrasinin meziyet ve mahzurlarını münakaşa eden üç İranlı asilzadeyi konuşturduğu diyalogunu zikretmek lâzımdır.

Aşağı yukarı bir yüzyıl sonra Aristo tarafından ileri sürülecek olan bu üç hükümet şekli arasındaki tefrikin, o zamanın Yunanlılarınca ve hattâ avamca malûm bulunduğunu bu münakaşa göstermektedir. Tabiatıyla bunlar, Hérodote'un, üç İranlıya izah ettirdiği Yunan fikirleridir; zira diyalogun ancak neticesidir ki İranlı zihniyeti olan monarşiye uygun bulunmaktadır.

Yunan sitelerinin siyasî rejimleri hakkında İran'ın hakikî fikrinin gene aynı Hérodote tarafından Büyük Sirüs'e söylettirilen sözler olması muhtemeldir. Küçükasya'daki Yunan sitelerine tecavüzü, İspartalı sefirler tarafından men edilen Büyük Sirüs, bu sefirlere cevap verirken, «sitelerinde, birbirlerini aldatmak gayesiyle toplanmağı âdet edindikleri bir meydanlık bulunan bu ahaliden korkusu olmadığını» söylemiştir.

M. E. 5 inci yüzyılın sonuna doğru Yunanistan'da sofistler meydana çıktılar. Ekseriyet itibariyle cenubî İtalya'dan geliyorlardı. Kendilerini, gençleri her türlü ilim sahasında ve hitabette yetiştirmekle vazifeli sayıyorlardı. Bunların doktrinleri hakkında, rakiplerinin söylediklerinden başka birşey bilmiyoruz.

Metotlarının evvelâ tabiat hâdiselerinin tetkikine tatbik edildiği ve bunlara göre, her meselede *leh* ve *aleyh* iddia edilebilir olduğu malûmdur. Bu kazıyye, Yunanlıların ve daha sonraları da Romalıların birçoğu için bir iskandal mevzuu oldu. Bundan

sonra sofistler, ahlâk ve siyasetle de meşgul oldular. Eflâtuna nazaran, sofist Calliclès iki türlü adalet tanıyordu: muayyen bir kavmin kanunlarına uygun olarak insanlar tarafından yaratılan adalet; ve esasî tabiatta olan adalet. Birinci nevi adalette, hakikat halde insan tab'ına zıt bir hukukî müsavat temin ediliyordu. Fakat ikinci nevi adalette, kuvvetliler zayıflara üstün geliyordu. Calliclès'e göre, bütün siyasî organizasyonların zayıflıkları, hukukî müsavatla tabîî müsavatsızlık arasındaki bu bağdaşamaz zıddiyetten ileri geliyordu.

Eski Yunanistan'ın siyasî müellifleri arasına, komedilerinin hiç olmazsa birkaç tanesiyle dahi Aristophane'ı koymak mümkündür. M. E. 5 inci yüzyılın sonuyla 4 üncü yüzyılın başı arasında yaşadı. Komedi muharrirliği mesleğine başladığı zamanlarda, epey açık kinaye ve cinaslarla, yaşayan şahsiyetlerin sahnede temsili hoş görülüyordu. Öyle ki Atina'da tiyatro, mizah mecmualarının ve modern karikatürün yerini tutuyordu.

Bulutlar (= Les Nuées) isimli komedisinde, muharrir, Sokrat'a hücum ederek, hâtâen, onu haksızlığı hak ve hakkı haksızlık olarak isbat etmenin yolunu öğreten bir sofist olarak gösteriyordu. Süvariler (= Les Cavaliers) de de, Atina halkı üzerinde uzun müddet büyük bir nüfuz icra etmiş olan Chléon isimli basit bir debbağa hücum ediyor. Bu komedide süvarilerin, yani aristokrat partisinin desteklediği diğer iki şahıs, Chléon'la mücadele etmek için bir sucukcuya müracaat ederler ki, hasmından daha âdi ve yalancı olan bu adam, fırsattan bil'istifade halkın sempati ve müzaharetini kazanmağa muvaffak olur. Demokrasi, asla bu kadar zâlimce hicvedilmemiştir.

Diğer bir komedisinde de Aristophane, mallarda iştiraki gülünç bir şekilde tasvir ederek, o zamanki Atina'da da komünist nazariye taraftarlarının eksik olmadığını gösteriyor. Aristophane komedilerinin en meşhurlarından biri olan Lysistrata'da, Atina ve İsparta arasındaki sulh müdafaa ediliyor ve bunu elde etmek için de, kadınların cinsî bir grev ilân etmiş oldukları anlatılıyor. Bu komedi, Peloponez harplerini birkaç sene için durdurmuş olan Nicias sulhunun arifesinde yazılmışa benzer.

Peloponez harbinin tarihini, Sokrat'ın çağdaşı olan Thucydide yazdı. Birinci kitapta, Yunanlıların henüz büyük bir kısmının haydutluk ve korsanlıkla yaşadığı iptidai Yunanistan'ın ha-

lini tasvir etmiştir. Daha sonra, üstünlük için savaşıyan Atina ve İsparta Birlikleri arasındaki uzun mücadelenin Yunanistan'da hasıl ettiği derin ahlâk ve maneviyat sukutunun çok kudretli bir tablosunu çiziyor. Bu mücadele, bütün Yunan devletlerinin dahili siyasetinde akisler uyandırıyor; çünkü her yerde, aristokrat partisi İsparta'ya; demokrat partisi de Atinaya güvenmektedir. Thucydide tarafsız bir müellifti; çünkü bizzat kendisi dahi aristokratik hissiyata mâlik olduğu halde, Atina demokrat partisinin şefi Perikles'in ağzından, demokrasinin, eşi görülmemiş en güzel methiyelerinden birini söylemektedir. Taşdığı ruh büyüklüğünden dolayı bu tarihçi şayanı taktirdir; zira Peloponez harpleri esnasında nahak yere sürgüne gönderildiği halde, kendisinin bu haksız hüküm giymesine sebep olan hâdiseden ancak bir iki satırla bahsetmektedir.

Kendi çağdaşları ve müteakip nesillerin mütefekkirlerin üzerinde büyük bir tesir yapmış olan Sokrat, bir tek satır yazı bırakmamış, fikirleri Xénophon ve Eflâtun'un eserleri sayesinde bizlere ulaşmıştır. Üstadın derslerini bu iki şahıstan hangisinin daha fazla sadakatla bize naklettiği el'an münakaşalıdır. Eflâtun'un, yazdığı diyaloglarda, Sokrat'ın düşüncelerini bir parçacık olsun tamamlamış ve genişletmiş olması muhtemeldir. «Sokrat'ın hatırlanacak sözleri (= Les Dits mémorables de Socrate)» isimli eserinde Xénophon, sokratik metodu şayanı dikkat bir şekilde açıklıyor: bu metot, göze görünen hakikatle, bizatihî hakikatın ekseriya tetabuk etmediklerini belirtmek gayesini güdüyordu.

Siyaset alanında, Xénophon'un tasvir ettiği Sokrat, sarîh bir surette aristokratik veya demokratik temayüllere sahip değildir; Sokrat, vatandaşın âdil olmayan bir kanuna dahi boyun eğmek mecburiyetinde olduğunu iddia ve hemen hemen bütün Yunan mütefekkirleri gibi, bazı memuriyetlerin kur'a ile verilmesi sistemini tenkit ediyor. Bir evin inşaatını idare edecek mimar ile, bir geminin rotasını çizecek kaptanın kur'a ile seçilmediklerine nazarı dikkati çekiyor. Xénophon tarafından bize nakledilen bir diyalogunda filozof, asıl aileden olup siyasi hayata atılmak isteyen bir delikanlıya, bu mesleğe ne kadar az hazırlanmış olduğunu isbat ettiriyor.

Xénophon açıkça aristokrat partisine mensuptur. Bununla beraber, son zamanlarda sağlam vesikalara istinat edilerek, Atina

esas teşkilatına dair olup içinde demokrasi tenkit edilen eserin ona ait olmadığı isbat edilmiştir. Memleket dışı edildiği zaman Xénophon, Isparta vatandaşlığı hakkını elde etti ve Isparta tarafından kendisine Peloponez'de muhtelif arazi hediye edildi. İhtiyarlığında, Atina'ya dönmek müsaadesini almış olması muhtemeldir.

M. E. 460 da doğmuş olmasıyla Eflâton'dan biraz evvel gelmiş bulunan Yunan filozofu Abdère'li Demokrit'in, tabii ilimler alanında şüphesiz çok faydalı sezileri olmuştur. Siyasette mutedil bir demokrasi taraftarı olduğu sanılır; hükûmetin, memleketin en münevver insanları elinde bulunmasını istiyor, fakat aynı zamanda, bir oligarşide zengin ve boyunduruk altında yaşamaktansa, bir demokraside fakir ve hür yaşamağı tercih edeceğini söylüyordu.

Klâsik Yunanistan'ın siyasi müelliflerinin Aristo'dan sonra önemlisi ve Aristo ile birlikte müteakip devirlere en fazla tesir edeni Eflâton oldu. Eflâton M.E. 427 de doğdu ve tam seksen yaşında, 347 de öldü. Bu suretle de Yunan dehasının en muazzam şaşaasına vardığı devirde, yâni M.E. 450-350 seneleri arasında yaşamış oldu.

İlkçağ müellifleri arasında, kâinatın yaratıcısı ve insanîyetin babası tek bir Tanrının mevcudiyetine ilk defa açıkça temas eden Eflâton oldu. İnsanın hisleri vasıtasıyla idrak edemeyeceği, fakat İlâhî Yaratıcı tarafından onun ruhuna yerleştirilen meselâ «âdil», «iyi», «güzel» ide'leri gibi, fitri ide'ler nazariyesi (= la théorie des idées innées) de onundur. Eflâton, beşerî uzviyet ile içtimâî uzviyet arasında bir muvazilik tesis eder; filozof, bunların birinde gördüğü yöneltici zekâyı, iradî enerjii ve nefsanî iştihaları ötekinde de mükemmelen müşahede etmektedir.

Eflâton'un diyalogları içinde, bilhassa siyasi mevzuları ele alanlar üç tanedir: *Siyaset* (= La Politique), *Devlet* (= La République) ve *Kanunlar* (= Les Lois). Fakat diğer bazı diyaloglarında da bu mevzulara dair incelemeler mevcuttur [1].

Siyaset'te Eflâton, herşeyden evvel, devlet adamının hangi gayeye erişmek istemesi gerektiğini tesbit etmek istemektedir. Onun nazarında, Halk Çobanları'nın takip edecekleri hakikî hedef ne sadece devleti genişletmek ve ne de onu daha zengin ve daha

[1] Profesör Arturo Becçari'nin en yeni travaylarındanberi, Eflâton'un siyaset mevzuundaki diyalogları içinde en eskisinin Devlet diyalogu olduğuna muhakkak nazariyle bakılmaktadır.

kudretli bir hale getirmektir; bu hedef, daha ziyade, vatandaşları caha mes'ut ve ahlâk bakımından daha yüksek kılmaktır. Eflâtun'a göre bu iki yol da aynı noktaya varırlar; çünkü onun nazarında bahtiyarlık (= félicité) ahlâklılığa (= moralité) sıkı sıkıya bağlıdır.

Bu gayeye varmak için devlet adamının elinde iki vasıta olacaktır: birinci vasıta, meselâ sert tabiatlı kimselerle mülâyim mi-zaçları birleştirmek gibi uygun ve muvafık çiftleşmelerle ırkı inkişaf ettirmektir. İkinci vasıta, Yaratıcı'nın, tohumlarını insan ruhuna serptiği yüksek duyguları terbiye sayesinde geliştirmektir. Eflâtuna göre bu geliştirmenin pratik çarelerinden biri de musikidir.

Devlet diyalogu daha önemlidir. Filozof bunda ideal site'yi tasvir etmekte ve bu ideal site'yi derece derece tirani'ye, yâni hükûmet şekillerinin en berbatına tahvil eden sukut sebeplerini saymaktadır.

Eflâtun'a nazaran, insan uzviyetinde mevcut bulunan yöneltici zekâ, iradî enerji ve maddî hayata tahsis edilen kısımlar gibi unsurlar aynen içtimaî vaziyette de mevcuttur ve bunların her birine hususî bir sınıf tetabuk eder. Zekâyı hâkimler sınıfı, cesaret yâni iradî enerjiyi muharipler sınıfı temsil eder. Gerek ziraî gerekse sınaî istihsal külfeti de siyasî haklardan mahrum olan üçüncü bir sınıfa düşmektedir ki, ilk iki sınıfın maddî ihtiyaçlarını temin edecektir. Bu sınıflar arasındaki tefrik bilhassa yaşa istinat edecektir; zira hakimler, kırk yaşını doldurmuş muharipler arasından devşirilecektir.

İdeal site'sinin organizasyonunu çizdiği sırada Eflâtun, bilhassa, hususî menfaat ile âmme menfaati arasındaki çekişmeyi ortadan kaldırmağa da çalışmaktadır. Bunun için de, fakirler ile zenginler arasında bertaraf edilemez ziddiyetlerin sebebi olan hususî mülkiyeti kabul etmemektedir. Hattâ aileyi de kabul etmemektedir; çünkü bu muhitte ana - babanın çocuklara olan sevgisi âmme menfaati için fedakârlık hissine galip gelmektedir. Cinsî birleşmeler de geçici olacak ve âmme makamlarınca tanzim edilecektir. Çocuklar devlet tarafından yetiştirilecekler ve kendi ana - babalarının kimler olduklarını bilmeyeceklerdir. Terbiye, hiç şüphesiz, yüksek hislerin inkişafına yöneltilecek ve bilhassa, vatandaşın her türlü bencil hislerden sıyrılarak kendisini devletin menfaati için feda etmeğe daima hazır bulunmasını temin edecektir. Vatandaşların sayısı muayyen bir miktarı aşmayacağından,

devlet'in büyük bir aile telâkki edilmesi lâzımdır. Yeni âdetler getirmek ve vatandaşların manevî birliğini bozmak suretiyle tehlike arzedeceklerinden, ecneblerle her türlü teması izale etmek için, site, deniz kenarına inşa edilmeyecektir [1].

Aynı diyalogda Eflâton, hakîmlerin ve muhariplerin hayatî ihtiyaçlarını temin külfetini üçüncü sınıfa tahmil etmiş görünmektedir. Aristo, Eflâtonun fikirlerini tenkit ederken, haklı olarak, şu noktanın sarîh olmadığına işaret etmektedir: hususî mülkiyet ilk iki sınıf için mendedilmiş olduğu halde, üçüncü sınıf için müsamaha ve kabul edilmiş midir?

Tesbit ettiği şekilde kurulmuş bir sitenin, o devirde yaşayamayacağını Eflâton bizzat kendisi de kabul etmekteydi. Fakat böyle sitelerin eski devirlerde, dünyanın henüz «altın çağı» nda yaşadığı zamanlarda, mümkün olabileceğine inanmaktadır.

Altın çağından sonra, kendisinin, timokrasi (=timocratie) adını verdiği «gümüş çağı» gelmiş ve muharipler, hakîmlerden üstün olmuşlardır. Daha sonra muharipler arasında servet hırsı inkışaf ettiği zaman, insanîyet «bakır çağı» na, yâni oligarşi (=oligarchie) devrine girmiştir. Bu esnada fakirler çoğalmışlar ve sayıları da zenginleri aştığından, oligarşi demokrasi (=démocratie) ye, yâni «demir çağı» na tahavvül etmiştir. Fakat mukadder olduğu için, demokrasi de dejenere olmuş ve yerini anarşi (=anarchie) ye bırakmıştır. Anarşi ise Eflâton'un, «hükümet şekillerinin en berbati» dediği tirani (=tyrannie) nin anasıdır; çünkü tiran, zekâ ve fazilet sayesinde temayüz etmiş olan herkesin tabîî düşmanıdır.

Üçüncü diyalog olan Kanunlar'da, Eflâton, Devlet'te yazmış olduğu mevzularda daha müsamahakâr davranarak, «belki tahakkuk edebilir» diye düşündüğü bir hükümet şekli tasvir ediyor.

[1] Eflâton, Devlet diyalogunda, muhariplerin sayısını bin olarak tesbit etmektedir. Eğer hâkimlerin sayısı da aynı olmak lâzımgelirse, hakikî vatandaşların sayısı iki bini geçmeyecek demektir. Kanunlar diyalogunda filozof, vatandaş sayısının beş bine varabileceğini kabul etmiştir.

Arazisi ve binnetice ahâlisi, muayyen sınıfları geçtikleri takdirde, Yunan Site - Devlet'inin memnunluk verici bir şekilde yaşayamayacağını yukarıda söylemiştik. Aristo, Siyaset'in 7 inci kitabında vatandaş sayısını kat'î surette tesbit etmemekle beraber, âmme memuriyetlerine getirilecek memurların şuurlu bir şekilde seçilmelerini temin için, vatandaşların birbirlerini iyice tanımalarını elzem görmekte ve çok geniş sitelerin mahzurlarını ortaya koymaktadır.

Vatandaşlar arasında aşırı derecede servet farklarına sebebiyet vermemesi şartıyla hususî mülkiyeti kabul etmektedir. Bu gaye ile de, fertlerin mâlik olduğu ve bütün tamamıyetiyle evlâtlardan yalnız birine intikali icabeden arazi parçasının, temlik edilemez olması hükmünü koyuyor. Aile müessesesini ortadan kaldırmanın güçlüğüne teslim ediyor; fakat gençlerin, evlenirken, hakîmlerin nasihatlerine uygun hareket etmelerini istiyor. Bu diyalogda Eflâ-tun, bütün hükûmet şekillerinin ikiye irca edilebileceği mütalâa-sında bulunuyor: birinci şekil, iktidarın yukardan aşağıya, yâni yüksekten alçağa bahşedildiği şekil ki, buna monarşi (= monarc-hie) ismini veriyor. Otoritenin aşağıdan yukarıya tevdi edildiği ikinci şekle de demokrasi (= démocratie) diyor. Bu iki sistem, birbirleriyle telif edildiği takdirde en iyi neticelerin alınacağına inanarak, bu hususta bir muhtelif hükûmet şekli teklif ediyor ki, bunda, en yüksek otorite yani kanunların muhafazası, bir Hakîm-ler Meclisi (= Conseil de Sages) ne ait olacaktır.

Eflâ-tun'un büyük meziyetleri daima kabul edilmekle beraber, eski Yunanistan'ın en büyük mütefekkirinin Aristo olduğu iddia edilebilir. İnsan bilgisinin bütün dallarını tetkik etmiş ve eserleri, Yunan medeniyetinin en parlak devirlerinin bütün ilmini açıklayan hakikî bir ansiklopedi halini almıştır. Aristo felsefesinin tesiri klasik İlkçağ'da büyük olmuş ve XIII inci yüzyıldan itibaren Avrupa Ortaçağında daha büyük bir kuvvetle hissedilmiştir. Bu tarihten evvel Aristo felsefesi araplarca biliniyor ve takdir edili-yordu. Ortaçağ'daki kadar derin olmamakla beraber, Aristo'nun tesiri XVI ve XVII inci yüzyıl Avrupasında da devam etmiştir. Bu-gün dahi modern felsefe, temel unsurlarından bazılarını Stagyre'li büyük filozofun eserinden almaktadır.

M. E. 384 senesine doğru, Trauya'da, Stagyre'de doğan Aris-to, daha sonra Yunan münevverliğinin merkezi olan Atina'da yer-leşti. Orada çarçabuk meşhur olduğu şundan anlaşılıyor ki, Make-donya kralı Filip, M. E. 350 senesinde, oğlu İskender'i yetiştirmek üzere Aristo'yu yanına davet etmektedir.

Aristo'nun eserleri arasında, Yunanistan'daki birçok sitelerin esas teşkilâtlarını tetkik etmekte olan eseri kaybedilmiştir. Fakat takriben otuz sene kadar evvel Mısır'da bu eserin, Atina esas teşkilâtına dair olan hemen bütün parçaları bulunmuştur. Klâsik eseri olan *Siyaset* (= La Politique) de, aşağı yukarı tam bir şe-kilde elimize mevcuttur.

Kısa bir tahlile girişmeden önce, gerek Aristo ve gerekse Eflâton'un gençlik hayatları müddetince henüz bütün ihtişamını muhafaza etmekte bulunan klâsik devir Yunan sitesini, tetkikleri sırasında daima göz önünde tutuşmuş olduklarını hatırlatmak faydalıdır. Sukut alâmetleri ancak, M. E. 4 üncü yüzyılın ikinci yarısında göze çarpmağa başladılar. Ne Eflâton, ne de - bir iki istisna hariç - Aristo, epey haklı olarak, barbarların siyasi organizasyonlarını, Yunanlılarınkinden aşağı görmelerinden dolayı tetkike lâayık bulmuyorlardı.

• Şunu da ilâve etmeliyiz ki Aristo, Siyaset'te, bu mevzua epey uzaktan temas eden meselâ hususî mülkiyetin, ailenin ve esaret'in meşrûluğu gibi meseleleri de ele almaktadır. «Siyaset» kelimesinin, eskiler nezdinde, bizim ona bugün atfettiğimizden daha geniş bir manaya gelmesi bu hususu aydınlatır.

Herşeyden önce, Stagyre'li filozof, insan'ın, tabiati icabı cemiyet halinde yaşayan bir hayvan olduğunu beyan ile işe başlamaktadır. Aristo'ya göre, tabiatın insan'a bahşettiği hassa ve kabiliyetleri insan, ancak cemiyet içinde inkişaf ettirebilir. Mücerret insan'ın, beşeri kabileyetlerini muhafaza edebilmesi için bir «Tanrı» olması lâzımdır; fakat Tanrı olmadığı için de, tecrit, onu bir hayvan haline sokar. İnsan cemiyetinin birinci kademesi ailedir. Fakat aile, bir insanın bütün beşeri kabiliyetlerinin inkişafına yetmez.

Aileden sonra, birçok ailelerden müteşekkil olan köy, daha geniş bir insan cemiyeti tipi arzeder. Fakat bundan da daha tam bir birlik vardır ki ona devlet veya Site denir. İnsanın, bilkuvve mevcut bütün istidat ve temayüllerinin inkişafı için Devlet veya Site, kâfi derecede geniş bir birlik teşkil eder. Aristo, Yunan sitesinden daha vâsi siyasi birlikler olan Asya imparatorluklarıyla - bunları, barbarlarla meskûn olduklarından dolayı aşağı bir medeniyetin mahsûlleri olarak kabul ettiği için - meşgul olmamaktadır.

Aile içinde, babanın, çocuklar ve karı üzerindeki otoritesi, Aristo nazarında eski Roma hukukunun telâkkisine aykırı olarak, bir esir sahibinin esiri üzerindeki otoritesi kadar mutlak değildir. Bu daha ziyade, şiddetten fazla tatlılık kullanan maneî bir otoritedir.

Aristo nazarında hususî mülkiyet, insanı çalışmağa ve istih-sale sevkeden en iyi vasıta. Fertlere menfaatlar temin ettiği

gibi, topluluğa da menfakatler temin eder. Bütün vatandaşlar, yaşamlarına gerekli şeyleri mebzulen elleri altında bulundurdukları zaman, Site de aynı şekilde zenginleşmiş demektir.

Aristo esaret müessesesini kabul eder. Esaret, bazı insanların diğerleri tarafından sevk edilmesi gerekecek derecede kıt zekâ ve idrakleri bulunması yüzünden insanlar arasında mevcut tabii müsavatsızlığın bir neticesidir. Aristo'ya göre, esirin maddî kuvvetiyle patron zekâsının birlikte iş görmesi, her iki taraf için de faydalıdır. Aristonun düşüncesini iyice kavramak için, o zamanki Yunanistanda, esirlerin ekseriyetinin barbarlardan mürekkep olduğunu hatırlamak lâzımdır. Şurasını da kaydedelim ki Aristo, bir esirin, hür insan ruhu taşıyabileceği gibi, bunun aksinin de mevcut olabileceğini kabul etmektedir. Fakat bu cümlenin, belki kendisi de esir olan bir yazıcı tarafından araya sokturulmuş olması muhtemeldir.

Aristo iki nevi *iktisap* kabul etmektedir: Birincisi, kendisinin «oikonomia» tâbir ettiği, herkes için faydalı hususî bir iktisap şeklidir ki aile babasının bizzat kendisinin, çocuklarının ve esirlerinin çalışmaları sayesinde bütün kendi ihtiyaçlarını ve icabında diğer vatandaşlarınıkini temin eder; faaliyeti geliştikçe ailesi zenginleşir ve sitede bolluk hasıl olur. İkinci iktisap şekli olan «krematipa», spekülasyon, ticaret ve murabaha ile temin edilen gene hususî bir iktisaptır. Aristo, bu mevzua temas ederken, başka bir filozof hakkında şu misâli vermektedir: Mile'li Tales, belli bir senede, eşi görülmemiş bir zeytin mahsulü alınacağını meteorolojik etütleri sayesinde evvelden anlar anlamaz derhal Mile'nin bütün yağ değirmenlerini kiralar ve zeytin tanelerinden yağ çekme ücretlerini arttırarak mühim kazançlar temin eder.

Bu çeşit iktisap, cemiyete hiç bir suretle faydalı olmadığı için, Siyaset'te tehlikeli olarak vasıflandırılmalıdır. Zira ferdin bu şekildeki iktisabı, müşterek serveti arttırmamıştır. Hele borç verilen para, durduğu yerde fazlalaşmadığından Aristo, murabahaya ticaret ve spekülasyona nazaran çok daha kötü gözle bakmaktadır. Filozofun bu hâtâsı, o devirde ödünç para vermenin ekseriya başkalarının sefaleti veyahut da aile çocuklarının haylazlıkları üzerinde yapılan bir spekülasyon olmasındadır. Hakikat halde Aristonun devrinde Atinada veya diğer sahil sitelerinde, borçlu için faydalı olan ticaret veya sanayi ödünçü bilinmiyor değildi. Fakat bu, nisbeten yeni bir hâdiseydi ve malumdur ki günlük hâdiselerin önemi, çok defa, yüksek fikirlerin ilgisinden

dışarda kalır. Meselâ bunun gibi, Makyavel ateşli silâhların, Thiers ise demiryollarının ehemmiyetini, bunlar henüz iptidâî halde olduklarından anlayamamışlardı.

Bu iki nevi iktisap şeklinden bahsettikten sonra, Aristo, diğer müelliflerce tasavvur edilenler de olmak üzere hakikatte mevcut ve kendisince bilinen muhtelif esas teşkilât tiplerinin bir tahlilini yapmaktadır. Eflâtun'u, hususî mülkiyet müessesesinin kaldırılmasını istediğinden dolayı hangi sebeplere dayanarak tenkid ettiğini yukarda belirtmiştik. İlâve edelim ki, ferdi, ailesi için canını vermeğe sevkeden elsever hislerin kaybolacağı mütalâasıyla, Aristo, aile müessesesinin ilgasına da muhaliftir.

Bütün servetlerin müsavi hisseler dahilinde bölüştürülmesini isteyen Calcédoine'li Philée'ye de Aristo, hususî mülkiyetin birbirine eşit paylara taksiminin henüz mümkün olmadığı cevabını vermektedir. Bunun mümkün olduğu kabul edilse bile, böylece bölüştürülen bir mülkiyet, bu taksim sonunda pek az kalacak, en kısa zamanda eski müsavatsızlıkların tekrar teessüs ettiği görülecektir.

Aristo bundan sonra, siteler inşası için bazı kaideler tesbit edip, bu kaidelere göre inşa edilmiş sitelere birer siyasi esas teşkilât dahi çizebileceğini iddia eden Mile'li mimar Hippodamos'un nazariyelerini ele almaktadır. Bu mimara göre her sitede, biri muhariplerden ve diğeri de zanaatkârlardan ibaret olmak üzere ancak iki sınıf bulunmalıydı. Mülkiyet üç müsavi kısma bölünmeli, bir bölümü muhariplere, bir bölümü zanaatkârlara, ve diğeri bir bölümü de câmiânın müşterek ihtiyaçlarına tahsis edilmeliydi. Bu esas teşkilâta, Aristo, böyle bir vaziyette muhariplerin, az zamanda sitenin yegâne hâkimleri olacaklarını söyleyerek itiraz etmektedir.

Bundan başka filozof, Girit'in, Isparta'nın ve Kartaca'nınki gibi, mer'i olan esas teşkilâttan bazılarını tahlil etmektedir. Girit hakkında birçok hususlardan gayri, büyük memurların seçimi esnasında her ismin bağırılmasından sonraki alkışların miktarına dayanan seçim sistemini tenkit ediyor; âme memuriyetlerine seçilebilmek için çok pahalı ve herkesin iktidarında olmayan «umumî sofralara iştirak» şartından dolayı, hakikî vatandaş sayısının ancak bin'i bulabildiğine bakarak bu esas teşkilâtın oligarşik ve inhitat halinde olduğuna hükmediyor.

İsparta esas teşkilâtını inceledikten sonra bir Fenike sitesi yâni bir barbar memleketi olan Kartaca'dan bahsederken, Aristo, Yunan gururuna bir darbe vuruyor. Kartaca esas teşkilâtının istikrarlığından dolayı muhakkak meziyetleri bulunduğunu iddia ediyor. Hakikatte, bu, aristokratik bir esas teşkilâtı; fakat fakir vatandaşlarla meşgul oluyor ve zaman zaman onları yeni koloniler kurmağa gönderiyordu.

Bu tahlilleri bitirdikten sonra Aristo, mükemmel bir vatandaş olmak yâni her türlü devlet memuriyetlerine seçilebilmek için ne gibi vasıfları haiz bulunmak lâzımgeldiğini kendi kendisine soruyor. Sitenin bütün hür sakinleri bütün haklardan istifade etmelidir, diyor; aldıkları gayri kâfi terbiyeden dolayı âme meselelerini müzakereye salâhiyetsiz oldukları için, yerleşmiş yabancı (= métèque) lar ile birlikte sanatkârları ve küçük tacirleri de bu haklar dışında bırakıyor. Üstelik, küçük kazançlarına sıkı sıkıya bağlı oldukları için, bunlar, iyi bir sevki idare hususunda elzem olan «menfaat duygusundan tecerrüt» edemez ve hükûmete giremezler, diyor.

Daha sonra Aristo, üç belli başlı hükûmet şekli olan monarşi, aristokrasi ve demokrasiyle meşgul oluyor. Bu tasnif, bugün dahi umumiyetle kabul edilmektedir.

Monarşi, bütün iktidarın bir tek insanda merkezileşmesidir. Aristokrasi, hükümranlığın, mahdut bir vatandaşlar sınıfı elinde bulunmasıdır. Demokrasi, bütün iktidarın, bütün vatandaşların iradesinden doğmasıdır. Aristo'ya göre bu üç rejimin dejenere olmuş şekilleri, sırasıyla tirani, oligarşi ve demagoji'dir. Bir esas teşkilâtın, normal mi yoksa dejenereleşme halinde mi olduğunu anlamak için Aristo'nun vaz ettiği kriteriyum, esas itibariyle «etik» yâni ahlâkî mahiyettedir: eğer hükümran veya idarecilerin göz önünde tuttıkları, umumî menfaat ise, esas teşkilât normaldir; bil'akis eğer kendi menfaatlerini düşünüyorlarsa, anormaldir. İdare edenlerle idare olunanların menfaatlerini kesin bir surette ayırdetmek güç olduğu için, böyle bir kriteriyom da mutlak değildir. Üstelik, vaziyet hakikaten öyle olmasa bile, idareciler, kendi hükûmetlerinin mükemmel olduğuna temiz yürekle de inanabilirler.

Aristo, Siyaset'in 5 inci ve 6 ncı kitaplarında, kanlı ihtilâllerin sebeplerini araştırmakta ve Yunan sitesinin siyasi hayatının normal bir surette cereyanı için gereken şartları göstermekte-

dir. Evvelâ en mühim şartın, kalabalık bir orta sınıfın mevcudiyeti olduğuna haklı olarak kani bulunmaktadır. Zira sitede pek az zengin ve pek çok fakir bulunduğu takdirde, zenginlerin fakirleri ezdikleri veya fakirlerin zenginlerin mallarını yağma ettikleri vakidir.

Nihayet 7 nci ve 8 inci kitaplarda, filozof, bir site için kabil olabilecek en müsait zeminden, içinde tercihan barındıracağı vatandaş sayısından ve bilhassa gençlere verilecek terbiyeden bahsetmektedir. Aynı zamanda çeşitli umumî ve hususî hıfzıssiha kaideleri koymakta ve diğer hususlarla beraber, evlenme için en iyi yaşın erkekte 37 ve kadında da 18 olduğunu söylemektedir [1].

Aristo ile Eflâtun arasında benzerlikler de yok değildir: her ikisi de medenî bir câmiâ için mümkün yegâne siyasi organizasyonun Yunan Site - Devlet'i olduğunu kabul ederler. İdare edilenlerin menfaati yolunda kullanılan iktidarın ne suretle meşrû ve âdil olacağına dair her ikisi de «etik» birer kriteriyom koyarlar. Bununla beraber Eflâtun, mahiyeti icabı elâstikiyete mâlik olmayan ve hususî durumların namütenahi değişikliklerine intibak edemiyen kanun'un yerine, hakîm'in kendi bildiği gibi idare etmesinin ekseriya müreccah olduğuna inanır. Buna mukabil Aristo, bilhassa hususî durumları nazarı itibara almamasından dolayı kanunun, aklı beşer'in ihtiraslardan ârf bir mahsulü olduğunu, halbuki kendi aklınca edilen idarenin daima beşerî ihtirasların tesiri altında kaldığını söyler. Bundan başka Eflâtun, mükemmel bir sitenin hangi kaidelere göre inşa edilmesi gerektiğini tesbite çalışırken, Aristo, o zamanki vaziyet içinde Yunan devletinin en memnuluk verici bir şekilde işleyebileceği şartları göz önüne sermekle yetinir.

Eflâtun ve Aristo, M. E. 4 üncü yüzyılda yaşadılar. Her ne kadar bu devrin sonunda, Yunan sitelerinin inhitatı başlamış bulunuyorsa da, bu inhitat henüz tamamen belirli değildi. Fakat Aristo'dan sonra ve bilhassa M. E. 3 üncü yüzyılda inhitat âlâmetleri şüphe götürmez bir hal aldı. Bütün enerjileri, Büyük İskender'in ölümünü (M. E. 323) müteakip uzun mücadelelerden sonra Suriye ve Mısır'da teşekkül eden Yunan - Barbar imparatorluklarında eriyor ve hakikî Yunan siteleri yavaş yavaş sönü-

[1] Siyaset'in sekiz kitabının ne şekilde tanzim edilmeleri gerektiği yolunda modern tenkitçilerin uyuşamadıkları malumdur. Biz, sureti umumiyede kabul edilmiş bulunan sırayı takip ettik.

yorlardı. Bu imparatorluklar Yunan kültürünün tohumlarını Yunan - Mısır'a ve Hind'in şimal-batısına kadar soktular fakat aynı zamanda, medeniyetinin unsurlarını çekip aldıkları memleketin mahvına da sebep oldular.

Üs:elik Makedonya'nın yâni İskender'in mirasından arta kalan devletlerden birinin, barbar komşularından vuku bulan tazyik, Yunan sitelerinin istiklâllerini endişe ve tehdit altına sokuyordu. İçtimaî ve siyasî inhitata, bittabi, edebiyatın ve bazı ilimlerin inhitatı da iltihak etti. M. E. 3 üncü yüzyılın hiçbir müellifi, Eflâ-tun ve Aristo ile kıyas kabul etmez.

Aristo mektebinden pek az zaman sonra doğan felsefî mektep, en meşhur mümessili Diyojen olan Sinik mektep (=kelbî-yün = Ecole Cynique) dir. Sinikler kendilerini kozmopolit, yâni dünya vatandaşı telâkki ettiklerinden bu mektep, vatanseverliği inkâr ediyordu. Bütün gayret ve faaliyetinin hedefi Saadet'e erişmekti; ve bunun için de en iyi vasıta olarak bütün ihtiyaçlarını asgarî miktara irca etmek yolunu tutuyorlardı. Bunlara göre hususî mülkiyet ilga edilmeliydi.

M. E. 3 üncü yüzyılın başlarında doğan başka bir mektep de, Epikür'ün bizzat kendi ismini verdiği mektep oldu. Siyasî cemiyetin menşeinin bir *mukavele* olduğu fikrini evvelâ bu doktrinleri sürmüştür. İdare edenlerin iktidarlarının ve idare edilenlerin teminatlarının sınırlarını iptidaî bir içtimaî mukaveleden çıkararak doktrinlerinin tohumları bu mektepdeydi, denebilir.

Stoyik mektep (=Ecole Stoique) dahi M. E. 3 üncü yüzyılın ilk senelerinde Atina'da doğdu. Bunun doktrinleri de inkişaf ederek yayıldılar ve stoyizm, bilhassa, cumhuriyetin son ve imparatorluğun ilk iki yüzyılında Roma âlemini sardığı zaman, muhtelif değişmelere uğradı. Stoyik ahlâk, ferde, eziyet ve meşakata mertçe tahammül etmeyi, ihtiraslarına hâkim olmayı ve kendisine rehber olarak ancak akli almayı öğrenmesini emreder. Stoyizm taraftarı filozof Senek, kanuna dayanan medenî hukuka mukabil, akla istinat eden bir tabiî hukuk bulunduğunu ileri sürer. Siyasette, stoyikler, bilhassa Roma devrinin stoyikleri, ideal devletin, münhasıran aklın ışığı altında hareket, ve milliyet ayrımı olmaksızın bütün beşeriyeti istibab eden devlet olduğuna inanıyorlardı.

M. E. 2 nci yüzyıl esnasında Yunan inhitatı daha kat'î bir mahiyet aldı. Yunanistan insanca, servetçe ve evvelki yüzyıla

nisbeten zekâca fakir düşmüştü. Buna rağmen Yunanistan bu devirde bile büyük bir müellif daha yarattı: M. E. takriben ikinci yüzyılda Arkadya'da Megalopolis'te doğan Polib.

M. E. 168 de Makedonya ile Roma arasındaki mücadele Makedonyanın hezimetıyla neticelenmişti. Bütün mücadele esnasında, Aka birliğine dahil sitelerde, Makedonya taraftarlarının mevcut bulunmaları muhtemeldir. Hiç değilse, kendi öz hemşehrilerinden bin tanesini itham eden ve onların siyasî rakipleri olanların iddiaları bu yoldadır. Bunlar haklarını müdafaa ve kendilerini temize çıkarmak için Roma'ya gitmek zorunda kaldılar. İtalya'ya varır varmaz, bunlar muhtelif italyan sitelerine taksim edildiler, ve 17 sene buralarda kaldıktan sonra kendilerine, vatanlarına avdet müsaadesi verildi. Bunlar arasında Sipyon (= Scipion) un yanında kalan Polib gayet iyi muamele gördü; İtalyada seyahat etti ve arada Sizalpin Galyasına'na kadar gitti. Polib lâtince öğrenerek, Makedonya ve Pön harplerinin, sağlam vesikalara dayanan vicdanlı ve itinalı bir tarihini yazdı. Kendisi, araya birçok ilâveler yaptığından dolayı tenkit edilir; fakat bu ilâveler, bize, o devirdeki Roma'nın âdet ve müesseseleri hakkında kıymetli malûmat vermektedir.

Polib'in Tarihinin VI ncı kitabından elimizde kalan kısım, Roma'nın esas teşkilâtından ve Roma ordusunun organizasyonundan bahsetmesi dolayısıyla çok önemlidir. Polib'e nazaran Roma'nın muvaffakiyetleri, onun askerî organizasyonuna ve Roma'da o zamana kadar hiç bir dahilî harp olmaması suretiyle ne kadar müstakar olduğu isbat edilen hükûmetine dayanmaktadır. Polib, Roma esas teşkilâtının istikrar sebeplerini tetkik ederken, tarih üzerinde büyük bir «felsefî tesirler sistemi» kurmaktan kendini alamıyor. Polib'e nazaran, siyasî hayatlarının ilk merhalelerinde, insanlar patriyarkal bir monarşi ile idare edilmişlerdir. Sonra monarşik devlet tabiatıyla dejenere olarak «tirani» haline girmiş; aristokrasi bu vaziyete karşı derhal cephe almış ne nihayet oligarşik bir hükûmet kurmuştur. Ondan sonra da halk kitlelerinin ayaklanmasıyla demokrasiye geçilmiş ve oradan da, dahilî kargaşlıkları müteakip iş, tirani'de gelip durmuş ve tekrar yeni bir devri hareket başlamıştır. Polib'e göre, başka bir deyimle, bütün hükûmet şekillerinin dejenere olması ve bozulması mukadderdir.

Roma ise devri daimden uzak kalmıştı; Çünkü esas teşkilâ-

ında, monarşi, aristokrasi ve demokrasi bilgince ölçülmüşler ve ahenkle birleştirilmişlerdi, gerçekten konsüller, krallarinkine benzer bir iktidar kullanıyorlar, Senato bir aristokratik meclisin yerini tutuyor ve Komis'ler de demokratik unsuru teşkil ediyorlardı. Böylece üç esaslı hükümet şekli birleştirilmekle, diğer si-telerin zararını gördükleri tehlikeli bir esas teşkilât dejenerleş-mesi izale edilmiş oluyordu.

Polib'ten yirmi yüzyıl sonra dünyaya gelen bizler, aristokrasi, monarşi ve demokrasi gibi üç unsurun birlikte mevcudiyetinin, bütün siyasî rejimlerde rastlanan bir vakıa olduğunu kolayca müşahede edebiliriz. Zira her yerde, siyasî iyerarşinin başında bir tek şahsiyetin veya mahdut miktarda bazı şahsiyetlerin bulunduğunu görüyoruz. İdareci sınıfın mevcudiyeti her tarafta müşahede edilebilir ve gene her yerde hükümetler, halk kitlelerinin müzaharetini veya memnuniyetsizliğini hesaba katmak mecburiyetindedirler.